

ESTELLÉS EN ANGLÈS: *NIGHTS THAT MAKE THE NIGHT OR A SHOT IN THE DARK*

No és fàcil que un autor creui la frontera de la seva llengua, i la cosa es fa especialment difícil si es tracta d'un poeta. Si, a més a més, el poeta escriu en una llengua minoritària i minoritzada com la nostra, tot es complica molt més. Aconseguir-ho sol dependre, al capdavant, de dos factors clarament relacionats i que poden arribar a realimentar-se. D'una banda, de la recepció que tingui en el món acadèmic, universitari. De l'altra, de disposar de bones traduccions que abastin, com a mínim, les parts fonamentals de la seva obra. En el cas de Vicent Andrés Estellés, podríem dir que la primera part del binomi es compleix, si més no, si analitzem les tesis o els llibres que els investigadors forans han publicat.¹ Pel que fa a les traduccions, Estellés té presència, com a mínim, en alemany, anglès, espanyol, francès, italià, japonès, portuguès, serbocroat i suec. Com ja apuntava en una aproximació anterior,² sol tractar-se de mostres testimoni-

1. Entre les tesis, hi ha la de Ferran FERRANDO MELIÀ. «Die *Horacianes* von Vicent Andrés Estellés: Eine pragmatische und kultursoziologische Betrachtung». Universitat de Bremen, 1998 (va ser publicada com a llibre el 1999 a Frankfurt, per Vervuert Verlag, amb aquest mateix títol), i la d'Amador CALVO I RAMON. «Le référentiel et l'intertextualité dans l'œuvre poétique de Vicent Andrés Estellés». Universitat de París VIII, 2007, que es pot consultar en: <http://www.bu.univ-paris8.fr/web/collections/theses/CalvoRamonThese.pdf>. Entre els llibres, cal remarcar els de Dominic KEOWN. *Sobre la poesia catalana contemporània*. València: 3i4, 1996 (amb dos capítols que se centren en Vicent Andrés Estellés: «Entre particularismes i universalitat: una lectura freudiana d'*Horacianes*», p. 93-119, i «Un antagonisme arquetípic: el conflicte Horaci-Suetoni en *Horacianes*», p. 121-155), i el monogràfic *Polifonia de la subversió. La veu col·lectiva de Vicent Andrés Estellés*. València: Tàndem, 2000.

2. Daniel P. GRAU. «Vicent Andrés Estellés, traduït o traït». Dins: Cristina GARCÍA DE TORO; Isabel GARCÍA IZQUIERDO (ed.). *Experiencias de traducción. Reflexiones desde la práctica traductora*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, 2005, p. 165-180.

als aparegudes en una revista o una antologia. L'excepció quantitativa són l'espanyol,³ el francès⁴ i, gràcies a David H. Rosenthal (Nova York, 1945 – 1992), també l'anglès.

És justament l'aportació de Rosenthal, la que analitzaré en aquestes ratlles. Em centraré, exclusivament, en *Nights That Make the Night. Selected Poems of Vicent Andrés Estellés*, publicat a Nova York per Persea Books el 1992, tot i que Rosenthal ja havia publicat traduccions estellesianes prèviament, com recorda en la contraportada del llibre que ens ocupa: «Poems in this volume have appeared in *Greenhouse*, *International Poetry Review*, and *Modern Catalan Poetry: An Anthology* (New Rivers Press, translated and edited by David H. Rosenthal). Parts of the “Translator’s Foreword” appeared originally in *The Literary Review*».

Tècnicament, *Nights That Make the Night* —que pren el títol de «Les nits que van fent la nit», una de les seccions del poemari *La nit*, de la qual procedeixen un parell dels poemes antologats— és un llibre de 15,2 × 22,8 centímetres i 80 pàgines. En la contraportadella, trobem la reproducció en blanc i negre d'una il·lustració de Manuel Boix en què hi ha un ocell i el mot «nit» —cosa que explicita encara més la procedència del títol. Aquest mateix ocell, ara en color, és el que serveix per a il·lustrar la coberta. En la part posterior de la coberta, hi ha reproduït el darrer poema de l'antologia —«Bright sailboats...»— i unes breus referències a Vicent Andrés Estellés i David H. Rosenthal. El llibre conté 53 poemes i un pròleg del traductor.

Començaré, com és lògic, analitzant aquestes pàgines introductòries. El «Translator’s foreword» amb què Rosenthal presenta la seva tasca és relativament extens si el comparem amb la brevetat de l'antologia. A més, és força irregular: molt genèric en alguns passatges i concretíssim en d'altres. M'explico. Rosenthal dedi-

3. En trobareu un ampli estudi en l'article esmentat anteriorment.

4. Amador Calvo i Ramon incorpora un gran nombre de traduccions al francès en els annexos de la seva tesi i, així mateix, ha publicat, en edició íntegra i bilingüe *Llibre de meravelles / Livre des merveilles*. Beuvry: Maison de la Poésie, 2004.

ca els primers paràgrafs a fer un esbós biogràfic de Vicent Andrés Estellés i el situa en el context de la literatura catalana. Ja des del primer moment, remarca la vàlua poètica del poeta de Burjassot en un context internacional: «If he remains unknown in the United States, this is only because he writes in Catalan.» I fins i tot abans, en la segona frase de la introducció, li fa compartir generació amb altres poetes catalans i remarca la, segons ell, característica principal d'aquesta generació i d'Estellés mateix: «Like others of his generation—Gabriel Ferrater, Miquel Martí i Pol, and Joan Vinyoli, for example—he writes poetry that at first seems transparent, drawing the reader immediately into a world of vivid memories and sensory impressions. But his full meanings deepen and acquire nuances with each successive reading.» Més endavant, es veu obligat a fer quatre pinzellades històriques per presentar la literatura catalana al públic nord-americà a qui va dirigida l'antologia: *Tirant lo Blanc* (amb la inevitable referència cervantina: «was praised by Cervantes as “the best book in the world”»), Ausiàs Marc, la decadència, la repressió franquista, Joan Fuster, Raimon...

Cal dir que, potser amb voluntat didàctica —i potser justament per això mateix poc criticable; ell coneix millor que nosaltres quines són les referències culturals dels seus possibles lectors—, Rosenthal fa alguns comentaris que, llegits per un valencià, resulten fins i tot ofensius: «Valencian *horta*, an area whose lush citrus groves and hot-blooded inhabitants were so vividly depicted in Blasco Ibáñez's novels», com si tots els valencians fóssim un d'aquells personatges blasquians capaços de matar per un pam de terra a la marjal. O quan, més endavant, se'ns qualifica de «Catalan Andalusia»: «Estellés's work also reflects the special character of Valencia: more rural, more provincial, and more passionately “southern” than Catalonia proper». Potser Rosenthal vol presentar els valencians com els *Latin lovers* que ben probablement triomfen més a les pantalles de Hollywood que als carrers de qualsevol ciutat mediterrània —res més llunyà de l'aproximació estellesiana al sexe.

Amb tot, Rosenthal aprofita les referències que fa a la història de la literatura catalana per a introduir un paral·lelisme estilístic i temà-

tic amb Marc: «Despite the five hundred years separating Estellés from March, there are some interesting parallels—in particular their rough, caustic language and obsessive treatment of sex and death.» Amb aquesta referència a la màxima figura de la nostra lírica del segle d'or, Rosenthal compleix una de les premisses establertes en l'article de T. S. Eliot «Tradition and the Individual Talent» (1917). En aquest assaig, que ha influït profundament en la manera de fer de la crítica angloamericana, Eliot establia que els poetes es fan conèixer per la seva relació amb la tradició literària: «No poet, no artist of any art, has his complete meaning alone. His significance, his appreciation is the appreciation of his relation to the dead poets and artists. You cannot value him alone; you must set him, for contrast and comparison, among the dead.» En certa manera, el que fa Eliot és una gran defensa de la intertextualitat. De fet, segons ell, els millors passatges d'un poeta són aquells en què es fan presents els seus antecessors: «not only the best, but the most individual parts of his work may be those in which the dead poets, his ancestors, assert their immortality most vigorously.» Bàsicament, «Tradition is a matter of much wider significance. It cannot be inherited, and if you want it you must obtain it by great labour». Per tant, aconseguir aquesta connexió amb la tradició requereix un gran esforç per part del poeta. I és aquest esforç el que reconeix Eliot en un autor. Gràcies al sentit històric —«This historical sense, which is a sense of the timeless as well as of the temporal and of the timeless and of the temporal together, is what makes a writer traditional. And it is at the same time what makes a writer most acutely conscious of his place in time, of his contemporaneity»— un poeta pot entrar a formar part del que posteriorment Harold Bloom ha denominat «cànon literari», on l'«anxiety of influence» no és vista com un fet negatiu, sinó ans al contrari, com un reflex de la voluntat de connectar amb la tradició. «He [the poet] must be quite aware of the obvious fact that art never improves, but that the material of art is never quite the same», conclou Eliot.

Tanmateix, una vegada oberta aquesta línia analítica en què estableix paral·lelismes entre Estellés i la tradició representada per

Ausiàs Marc —desconec el nivell de coneixença que el lector mitjà nord-americà pugui tenir de Marc, però intueixo que no deu ser gaire profund—, Rosenthal desaprofita l'ocasió de situar Estellés en una tradició més àmplia, més enllà de l'estrictament catalana, que és justament la que ens permet de situar-lo dins el cànon literari europeu i internacional. Només en la introducció de l'anàlisi del poema «si m'és permès...» (*Horacianes*) fa una breu referència a Horaci per mostrar la presència dels clàssics llatins en l'obra del burjassoter: «The reference to Horace is nonetheless a genuine one. It evokes both the Latin poet's satires and his vivid depictions of Mediterranean rural life. Estellés's Mediterranean landscape is at once a world created by his own imagination and a literal world charged with human passions.» Una referència massa minsa, segons el meu parer, atesa la gran assimilació que fa Estellés de la lírica llatina. Rosenthal oblida Ovidi, oblida Virgili, oblida Catul..., i és justament aquesta connexió amb els autors llatins, aquest diàleg creatiu amb els clàssics, el que podria oferir a Estellés el *visat* per a entrar en el cànon literari concebut des d'una perspectiva angloamericana. M'atreveixo a afirmar, per tancar aquest apartat, que si Eliot, bon coneixedor dels poetes llatins, hagués tingut la possibilitat d'aproximar-se a l'obra de Vicent Andrés Estellés, no hauria tingut cap problema a assimilar-lo, a acceptar-lo com a part del cànon literari europeu contemporani.

A banda del món llatí, hi ha altres elements que haurien permès l'assimilació d'Estellés per part del lector —o, si més no, de l'acadèmic— angloamericà i que Rosenthal tampoc no incorpora a la seva anàlisi. Per exemple, el to localista, sovint dialectal, del poeta de Burjassot. Si bé és cert que Joan Fuster temia que aquesta característica entrebanqués la recepció d'Estellés —«Se'n esmuny el dialecte. Vicent Andrés Estellés s'hi presenta amb uns versos relativament “dialectals”: del seu dialecte, del nostre, i ens resulta íntim i vibrant. Com el llegiran “ells”, més enllà de l'Ebre o de la mar? Hi arribaran al fons?...»⁵—, moltes vegades hem oblidat que aquesta obses-

5. Joan FUSTER. «Nota —provisional i improvisada— sobre la poesia de Vicent Andrés Estellés». Dins: VICENT ANDRÉS ESTELLÉS. *Recomane tenebres*. Obra

sió per l'element més pròxim pot resultar la millor de les connexions amb els lectors d'arreu del món. Com apunta Dominic Keown,⁶ «aquella expressió tan directa [d'Estellés], el fet de veure que el poeta pot ser un home del carrer [...] era tocar mare, com diria Estellés, les arrels de la vida [...], aquest vessant arrelat al poble està en l'origen de la universalitat del poeta. James Joyce deia que, si podia arribar a l'ànima de Dublín, podia arribar a l'ànima de l'univers». En aquest sentit, i salvades totes les distàncies temporals, estètiques i de gènere, Estellés hauria de ser el nostre James Joyce, i el País Valencià, l'Horta i Burjassot, el nostre Dublín. Aquesta és, potser, la connexió que Rosenthal hauria d'haver mostrat en el seu pròleg. Aquesta o, per exemple, la que també aporta Dominic Keown en l'article que forma part d'aquest mateix monogràfic: «El burjassoter es correspon gairebé exactament amb la figura de Robbie Burns, tan estimat pel seu poble. Aquest fill predilecte d'Escòcia, el poeta llaurador, també evocava en el seu dialecte particular —i amb una astúcia lírica envejable— la vida planera de la seva gent amb la mateixa consciència de classe que trobem al llarg de l'obra estellesiana, des de la intimitat amorosa fins a l'elogi de la festa popular: el ball, la cançó i el whisky. Per tant, no és estrany que, més de dos segles després de la seva mort —i a diferència de Shakespeare o Yeats—, els seus li conserven la memòria amb la celebració anual del seu natalici, el 25 de gener, que ha servit d'exemple tan apropiat per a una iniciativa semblant al País Valencià.»⁷

Com a bon acadèmic, Rosenthal —a banda de poeta, assagista i traductor, va ser professor a la New York University, a la Fordham University i a d'altres universitats— demostra ser coneixedor dels treballs més importants que la crítica catalana havia dedicat, fins al moment d'elaboració de la seva antologia, a l'obra de Vicent Andrés

completa, 1. València: 3i4, 1972, p. 29-30.

6. Xavier ALIAGA. «L'edició de l'obra d'Estellés és encara molt caòtica» (entrevista a Dominic Keown). *El País. Quadern*. València, 2008.

7. Vegeu *supra*, p. 239 «Erudició, visceralitat i experiència comuna: les *Horacianes* i l'*Exili d'Ovidi* de Vicent Andrés Estellés».

Estellés. És per això que en alguns passatges del seu pròleg cita el Fuster de la «Nota —provisional i improvisada— sobre la poesia de Vicent Andrés Estellés», que serveix d'introducció al primer volum de l'obra completa, i en d'altres, sense citar-los, es veuen les línies analítiques establertes per Jaume Pérez Montaner i Vicent Salvador en *Una aproximació a Vicent Andrés Estellés*.⁸ Fa servir aquestes referències als crítics autòctons sobretot en les pàgines que dedica a analitzar alguns poemes d'Estellés. Perquè aquesta, l'anàlisi textual, és una de les parts centrals del pròleg de Rosenthal. Hi analitza amb bastant detall, d'una banda, com ja he apuntat, «si m'és permès...», i d'una altra, «Homenatge il·lícit a Lluís Milà» i «Veig des de les terrasses —les terrasses domèstiques...». Segurament és aquesta la part més interessant per al lector angloamericà, perquè, com afirma Dominic Keown, «per al lector de la tradició angloamericana [...] el punt de partença de tota activitat acadèmica sol ser [...] l'escrutini textual».⁹ Tanmateix, i com ja havia fet al principi, en les línies finals del pròleg torna a situar Estellés en una generació: «Like others poets of his generation, Estellés draws on literary sources but also uses everyday speech far more than was customary in earlier verse.» En això, Keown hi veuria un altre tic mamat de la tradició crítica catalana, tan avesada a reflexionar sobre escoles, generacions i decennis, del tot contrari, novament, a la «metodologia internacional»: «La tradició angloamericana, per exemple, des d'Emerson i Eliot fins a Empson, el New Criticism i Bloom, es caracteritza per l'escrutini individual del text i defuig tot comentari generalitzador.»¹⁰

El pròleg, i potser tota l'antologia, em fan pensar que Rosenthal no arriba a tenir del tot clar a qui adreça *Nights That Make the Night*. La manera de referir-se a Joan Fuster, a Raimon, o fins i tot a Eliseu Climent, i aquesta ànsia per situar Estellés en un corrent poètic, em fan concloure que pensava en un públic català. L'anàlisi dels poemes

8. València: 3i4, 1981.

9. Dominic KEOWN. *Sobre la poesia catalana contemporània*. València: 3i4, 1996, p. 67.

10. *Ibidem*, p. 71.

que fa en el pròleg el situa en una més clara tradició angloamericana. Amb tot, la part més dubtosa de l'antologia és, em sembla, la falta de criteri a l'hora d'escollir els poemes. No seré pas jo qui criticarà, de bell antuvi, la realització d'antologies poètiques. Ni de manera genèrica ni, òbviament, les de l'obra de Vicent Andrés Estellés. Àlvar Banyó i jo mateix en vam fer una el 1995¹¹ i mai no he sentit la necessitat de penedir-me'n. Ans al contrari, crec que autors d'una obra tan vasta, com Estellés, necessiten antologies, sobretot si la voluntat és la de presentar-los en ambients literaris aliens. Per tant, a tot estirar, n'hi ha d'haver prou a justificar-ne la tria, a explicitar els paràmetres que han servit de guia per a decidir la inclusió d'aquest o d'aquell poema. Ara bé, això no exclou la possibilitat de sorprendre'ns per la tria feta per altri. I de criticar-la des del major dels respectes a què ens obliga el gust personal que sol presidir aquest tipus de tasca editorial. I més encara, si, a més a més de triar els poemes, l'antòleg acara la sempre complexa i difícil tasca de traduir-los. Però justament per això em resulta sorprenent l'enfocament de Rosenthal, especialista en literatura comparada i, sens dubte, coneixedor de la tradició crítica angloamericana. No marca cap línia mestra, cap tema central que pugui limitar i imposar un ordre al seu plantejament i, així, se'ns fa difícil copsar una visió coherent en l'antologia que ens ofereix. Sempre he pensat que, en el cas d'Estellés, un poeta de línies temàtiques tan potents —l'amor, el sexe, la fam, la por, la guerra, la pàtria—, tan clarament definides i alhora tan interconnectades, la tria d'un únic tema per a una antologia pot donar-nos una visió calidoscòpica de la riquesa del conjunt de la seva obra. A banda d'això, Rosenthal presenta els poemes d'una manera que no podem deixar de qualificar de caòtica, amb gran presència d'alguns llibres —la majoria dels poemes provenen dels volums 2 i 6 de l'obra completa—, petites pinzellades d'alguns altres i, òbviament —i això no és censurable, perquè l'obra d'Estellés és inabastable per a una antologia d'aquesta brevetat—, absència de la majoria. Tot això, esquit-

11. Vicent ANDRÉS ESTELLÉS. *69 poemes d'amor*. Picanya: Edicions del Bullent, 1995.

xat de reordenacions de poemes que arriben a resultar estranyes si se'ns presenten sense cap tipus d'explicació. S'hi intueix, això sí —i cal agrair l'esforç a Rosenthal, que sembla seguir-hi indicacions paratextuals—, un cert ordre cronològic a partir d'una hipotètica data de creació dels poemes, tot i que qualsevol coneixedor de l'obra del burjassoter sap que fixar una datació exacta dels seus poemes és una tasca extremadament complexa. A més a més, en alguns casos identifica la procedència dels poemes («From The Paris Hotel», «From The Monologue», «From Book of Exiles», «From Horatians»), cosa que pot resultar força útil per al lector interessat a llegir-ne més d'aquell mateix llibre, però en d'altres, fins i tot en casos de llibres dels quals provenen més d'un poema (*L'incert presagi*, *Mort i pam*, *Llibre de meravelles...*), inexplicablement, no ho fa.

Finalment, faré només un breu apunt a l'apartat traductològic de l'antologia —la crítica amb profunditat, l'haurien de fer els especialistes nadius de parla anglesa. Com a traductor d'obres catalanes, David H. Rosenthal no sempre va despertar reaccions unànimes entre els crítics. A tall d'exemple, podeu llegir les anàlisis que Isabel Verdaguer, Curt Wittlin i Sam Abrams van dedicar a la versió rosenthaliana del *Tirant lo Blanc* —les dues primeres, bastant positives; la darrera, no gaire— o l'article en què Dominic Keown estudia la traducció que Rosenthal fa de *La Plaça del Diamant* —les conclusions tampoc no són gaire afalagadores.¹² Personalment, sense partir de l'establiment d'uns paràmetres traductològics per a la seva tasca —l'altra gran mancança de les pàgines introductòries—, se'm fa difícil valorar-la, però sí que puc afirmar que hi ha algunes soluci-

12. Isabel VERDAGUER. «*Tirant lo Blanc* en lengua inglesa». *Atlantis*, xvi, núm. 1-2 (maig-novembre 1994), p. 217-229; Curt WITTLIN «Les dues traduccions angleses del *Tirant lo blanc*: LaFontaine 1974/1993, Rosenthal 1984-1985». *Els Marges*, núm. 54 (1995), p. 91-97; Sam ABRAMS. «La corrupción de un clásico en nombre de la comprensión». *El Observador*, 20 novembre de 1990; Dominic KEOWN. «No time for the doves? Intrusion and redrafting in the English translation of *La placa del Diamant*». *The Modern Language Review*, vol. 100, núm. 3 (2005), p. 659-672.

ons que em resulten, com a mínim, estridents. Us en donaré un sol exemple. Rosenthal incorpora i tradueix l'arxiconegut poema inicial d'*Horacianes*, aquell que comença amb un rotund «res no m'agrada tant, / com enramar-me d'oli cru / el pimentó torrat, tallat en tires». Doncs bé, la traducció transforma el vers final, «cloc els ulls i me'l fot», en «i close my eyes and gulp down the motherfucker». No sé què hauria pensat el bo d'Estellés si hagués vist qualificat el seu estimadíssim «pimentó torrat» d'aquesta manera tan despectiva. I deixo de banda les consideracions sobre el fet que l'antologia es presenti en format monolingüe, sense aportar-hi l'original, perquè aquesta decisió sol dependre més de polítiques editorials que de voluntats acadèmiques.¹³

Comptat i debatut, considero que ara, quan, sota els auspicis del professor Vicent Salvador, s'està començant a treballar en l'edició crítica de l'obra completa de Vicent Andrés Estellés, és el moment d'encoratjar la sempre activa catalanística anglosaxona perquè facin traduccions ben acurades del nostre autor que permetin als parlants de la llengua dominant del planeta gaudir d'un poeta tan potent i tan exportable com Vicent Andrés Estellés. I ho haurien de fer, segurament, partint dels paràmetres de la seva pròpia tradició crítica. Retornant al T. S. Eliot de «Tradition and the Individual Talent», «Every nation, every race, has not only its own creative, but its own critical turn of mind; and is even more oblivious of the shortcomings and limitations of its critical habits than of those of its creative Genius». Caldrà partir de bones antologies, d'antologies ben representatives de l'obra estellesiana, però segurament caldrà, com apuntava adés, estructurar-les més a partir d'un fil temàtic concret que amb

13. Com també crec que cal situar en l'àmbit de responsabilitat de l'editor i no de Rosenthal el fet que, per exemple, la primera estrofa d'un poema que prové del llibre *Temps de dolor* hagi estat situada com a darrera del poema presentat anteriorment, «Song», del mateix llibre, amb l'agreuja que, per això mateix, el títol del poema es pren de la segona estrofa: «Perhaps they're...» en lloc de «The sea, nocturnal...». Un exemple de caos que, perdoneu-me la ironia, lliga perfectament amb el caos que ha estat sempre la producció editorial de Vicent Andrés Estellés.

una voluntat d'oferir un tast de tots els aspectes de l'obra estellesiana. Estellés és massa inabastable per a això i, a més, aquest procedir queda del tot allunyat de la tradició angloamericana. Fóra fins i tot més recomanable, doncs, que se centressin a traduir poemaris complets. Aquest hauria de ser l'objectiu final i en aquest sentit caldrà que actuïn les institucions que tenen la responsabilitat de promoure la nostra cultura a l'exterior.

DANIEL P. GRAU
Departament de Traducció i Comunicació
Universitat Jaume I